

Уладзіслаў Іваноў

Беларусь, спружыны адной дыктатуры

Lallemand, J.-C., Symaniec, V. (2007). *Biélorussie, mécanique d'une dictature*. Les petits matins, Paris, 255 pages.

«Беларусь увасабляе тыповы выпадак, удалы прыклад задушэння дэмакратычных контруладных сілаў грамадства; а гэта якраз тое, пра што так мараць шматлікія кіраўнікі, і не толькі звычайныя дыктатары»
(Lallemand et Symaniec, 2007).

Жан-Шарль Ляльман. Нарадзіўся ў 1973 г. Палітолаг, доктар палітычных навук Інстытуту палітычных навук (Парыж), даследуе Расію і Беларусь, разам з Віржыні Шыманец рэдагуе бюлетэнь «Perspectives biélorussiennes» («Беларускія перспектывы»). Аўтар шматлікіх артыкулаў, прысвечаных Беларусі і Расіі. Адзін з рэдкіх аўтараў у франкамоўным свеце, які аналізуе выбары, мясцовую і цэнтральную ўладу ў Беларусі.

Віржыні Шыманец. Нарадзілася ў 1968 г. Письменница, публіцыстка, артыстка, тэатразнаўца, доктарка (Сарбона, Парыж). Спецыялізуецца ў пытаннях культуры, мовы і тэатру Беларусі. Аўтарка і суаўтарака кніг пра Беларусь (Symaniec, 2003a; Symaniec, 2003b; Goujon et Symaniec, 1997). Узначальвае ў выдавецтве «L'Harmattan» адрэс, які выдае кнігі пра Беларусь.

Кніга «Беларусь, спружыны адной дыктатуры», напісаная палітолагам Жанам-Шарлем Ляльманам і даследніцаю тэатру Віржыні Шыманец, пабачыла свет яшчэ ў 2007 г. і засталася амаль не заўважанай у Беларусі. Вядома, у значнай ступені з прычыны гучнай назвы: у Беларусі няма звычкі называць такім чынам выданні, тым больш палітычныя. Кніга засталася мала вядомаю таксама з-за адсутнасці перакладу. А яшчэ, магчыма, таму, што ў разуменні беларускіх палітолагаў французскі погляд на палітыч-

нае ў Беларусі не прапаноўвае нічога новага і актуальнага. У самой жа Францыі кніга прыцягнула ўвагу спецыялістаў па Усходняй Еўропе і постсавецкай культуры, бо ўпершыню з'явілася адначасова аналітычная і публіцыстычная кніга пра Беларусь, у якой акцэнт робіцца на разглядзе палітычнай сістэмы краіны.

Дасюль выходзілі кнігі пераважна культуралагічнага, гістарычнага, краіназнаўчага і моўнага кшталту (Goujon et Symaniec, 1997; Du Castel, 1997; Richard, 2002; Dépelteau

et Lacassagne, 2003; Symaniec, 2003; Grandazzi et al, 2006; Drweski, 2002; Lapatniova, 2001; Goujon et al., 2001) або артыкулы агульнага характару па беларускай тэматыцы.

Неабходна пазначыць, што сучасная французская беларусістыка, у тым ліку і палітычная, развіваецца пераважна вакол выдавецтва «l'Harmattan», у межах якога створаная серыя «Беларусь». У ёй выходзяць як кнігі беларускіх спецыялістаў, што апынуліся ў Францыі (сярод іх шмат былых студэнтаў французска-беларускага факультэту ЕГУ), так і значных французскіх навукоўцаў: Бруно Дрэўскага (Bruno Drweski), Віржыні Шыманец (Virginie Symaniec), Аляксандры Гужон (Alexandra Goujon), Жан-Шарля Ляльмана (Jean-Charles Lallemand) ды інш. За час існавання серыі, з канца 1990-х гг., выдавецтва апублікавала каля дзясятка кніг пра Беларусь.

І Віржыні Шыманец, і Жан-Шарль Ляльман стала цікавяцца Беларуссю, рэгулярна яе наведваюць і праводзяць апытанні. На дадатак, маладыя аўтары з 1996 г. рэдагуюць бюлетэнь «Perspectives biélorussiennes» («Беларускія перспектывы») – ці не адзіны такі франкамоўны праект, прысвечаны палітыцы і культуры сучаснай Беларусі. Таму ў аснову кнігі кладзецца не толькі аналітычны і крытычны падыход маладых спецыялістаў, а перадусім іхняя гістарычная і культуралагічная кампетэнцыя.

Да таго ж Віржыні Шыманец спецыялізуецца ў гісторыі культуры і тэатру Беларусі, а як, калі не праз прызму культуры, мовы і тэатру, лепей разумеецца менталітэт белару-

саў і палітычная культура наагул? Жан-Шарль Ляльман як палітолаг таксама мае публікацыю па Беларусі (Lallemand, 2006), у якой падрабязна аналізуецца перадвыбарчая сітуацыя і выбары 2006 г., а таксама механізмы захавання дзейным прэзідэнтам сваёй пасады. Гэты артыкул, на нашу думку, заслугоўвае асобнай увагі і варты перакладу на беларускую мову. Такім чынам, аўтары маюць розную спецыялізацыю, але пры гэтым падышлі да напісання кнігі з выразным разуменнем праблематыкі, картэзіянскаю рацыянальнасцю і назапашаным досведам падчас працы ў «Perspectives biélorussiennes».

Трэба сказаць, што самі аўтары вызначылі сваю працу як эсэ. Таму адразу адпадае крытыка выдання з пазіцыі «жорсткай» класічнай паліталогіі, дзе ідэалам ёсць сухі аналітычны і даследчы тэкст без прыкметаў публіцыстыкі. Дзякуючы вызначэнню жанру, гэтую кнігу не варта ацэньваць паводле жорсткіх правілаў, што ўжываюцца для навуковых манаграфіяў. Французская традыцыя эсэ, у тым ліку палітычнага кшталту, палягае на дастаткова вольным і часам вельмі суб'ектыўным аналізе ды інтэрпрэтацыі падзеяў, а таксама на сінтэзе стыляў: навуковага і публіцыстычнага. Якраз гэта і можна назіраць у кнізе В. Шыманец і Ж.-Ш. Ляльмана.

Эсэ складаецца з паслядоўных храналагічных частак. Напачатку ідзе раздзел, які апісвае набыццё незалежнасці ды перыяд няўстойлівай дэмакратыі, калі беларусы, на думку аўтараў, сапраўды дакрануліся да дэмакратычных свабодаў і ў 1994 г. ці

не ўпершыню за ўсё ХХ ст. галасавалі вольна і дэмакратычна. Пасля змяшчаецца частка пра зараджэнне беларускай мадэлі аўтарытарызму і антыпарламентарызму Лукашэнкі. Пры гэтым аўтары шмат увагі надаюць не апісанню, але пошуку каранёў з'явы і прапаноўваюць некалькі тлумачэнняў таму, што адбылося (с. 14–15, 21). Называюцца як унутраныя прычыны (адсутнасць грамадзянскай супольнасці ды, адпаведна, кволасць палітычных партыяў і апазіцыі наогул), так і вонкавыя: расейскі чынік безупынку згадваецца ў працы, і, падаецца, французскія даследнікі ніколі не забываюць пра яго, апісваючы падзеі ў Беларусі.

Частка працы прысвечаная, як гэтага патрабуе заходні дэмакратычны канон, рэгулярнаму парушэнню правоў чалавека і маруднаму паўстанню мясцовай грамадзянскай супольнасці. Да дэкларацыяў афіцыйных структураў Беларусі пра павагу правоў чалавека французскія даследнікі ставяцца скептычна. Рэальнай абароны правоў чалавека не можа быць без незалежных прафсаюзаў, рухаў і партыяў. Адпаведныя структуры так і не паўсталі падчас кіравання Лукашэнкі, а таму заявы пра дэмакратыю маюць відавочна дэкларатыўны характар. У адным з інтэрв'ю французскі журналіст задаў Віржыні Шыманец пытанне: «*Як развіваецца сітуацыя з правамі беларускіх грамадзянаў пасля 2007 года?*» На што яна адказала: «*Якіх грамадзянаў?*» – падкрэсліваючы такім чынам, што рана гаварыць пра беларускіх *грамадзянаў* у сітуацыі, калі базавыя грамадзянскія правы не гарантаваныя (Symaniec, 2010).

Надзвычай цікава і нестандартна выглядае частка эсэ, прысвечаная прэзідэнцкаму дэспатызму, а таксама дзяржаўнай сістэме Беларусі – вонкава сацыяльнай і сацыялістычнай, а па сутнасці капіталістычнай у сваёй заганнай версіі. Тут думка Ляльмана ідзе ў рэчышчы крытыкі прэзідэнцкага рэжыму, у святле небяспекі гэтага рэжыму ва ўмовах новых, пагатоў няўстойлівых дэмакратыяў, якія не маюць досведу, а галоўнае – патрэбных інстытуцыяў, механізмаў і контрмеханізмаў. У выніку няўстойлівыя дэмакратыі, што выбралі прэзідэнцкую мадэль, звычайна правальваюцца ў аўтарытарызм. Раздзел «Адсутная сацыяльная дзяржава» падмацоўвае тэзу пра ілюзорнасць мясцовага сацыялізму, які пад ціскам суседняй Расіі даўно перайшоў на рэйкі капіталізму (с. 16, 113–115).

Паказальнаю ёсць і сама трактоўка аўтарамі рэжыму Лукашэнкі як дыктатуры (с. 13–16). Хоць прэзідэнт прыйшоў да ўлады ў выніку дэмакратычных выбараў, а не праз путч ці пераварот, як гэта бывае ў класічных выпадках, але паступова ўсталявалася класічнае адзінаўладдзе з моцным вертыкальным падпарадкаваннем. Іншаю рысаю дыктатуры ёсць гвалт і цкаванне апазіцыі, запалохванне прэсы, рухаў і партыяў, асобных адважных лідараў, сістэматычныя арышты апазіцыянераў і фальсіфікацыя выбараў. Як і лацінаамерыканскія дыктатуры ХХ ст., цяперашняя Беларусь мела выпадкі знікнення і выкрадання людзей з атачэння апазіцыі. Пры гэтым варта адзначыць, што для французскай палітычнай традыцыі азначэнне «дыктатура» пашыра-

нае і цалкам натуральнае. У Беларусі сітуацыя трохі іншая: панятка «дыктатура» мае гістарычнае адценне і ўжываецца вельмі асцярожна, пераважна ў апазіцыйным дыскурсе.

Апрача гэтага, эсэ адрозніваецца слухнаю і цікаваю кампаратывістыкаю. Беларуская рэчаіснасць заўсёды разглядаецца ў звязку з агульнаю сітуацыяй у свеце, Еўропе, рэгіёне. Дэспатычная, кансерватыўная Беларусь – не заўсёды выключэнне. Аўтары прапаноўваюць быць больш шчырымі і крытычна ставіцца да іншых краінаў. Перадусім Шыманец і Ляльман называюць Расію, дзе назіраецца тэндэнцыя да своеасаблівай узурпацыі ўлады, якая аказалася ў руках прэзідэнта, прэм’ер-міністра і створанага імі блоку «Единая Россия» (с. 21). У прадмове аўтары пішуць: *«Беларусь – гэта не гітлераўская Нямеччына, не сталінскі СССР, не Чылі Піначэта, не Аргенціна генералаў, нават не Сербія Мілошавіча. Прэзідэнт Беларусі не вінаваты ў столькіх смерцях, як пуцінская Расія, замяшаная ў чачэгскай вайне, але гэта ўсё адно дыктатура аднаго чалавека, які заяўляе, што не належыць да ніводнай партыі»* (с. 13–14).

Нават унутры ЕЗ існуюць краіны з праявамі палітычнай культуры, якую можна назіраць і ў Беларусі. Напрыклад, частка польскай эліты займае куды кансерватыўнейшыя за беларусаў пазіцыі ў такіх пытаннях, як сексуальнасць, значнасць хрысціянскіх каштоўнасцяў у палітыцы і г.д. У дэмакратычнай і еўрапейскай Італіі прэм’ер-міністр таксама кантралюе ці не ўсе медыі, а дзяржава – інтэрнэт-каварні, таму доступ у Сеціва

абмежаваны. Такім чынам, аўтары эсэ шырока глядзяць на працэсы, што адбываюцца ў Беларусі, і падкрэслваюць, што ў пэўнай ступені яны ўлісваюцца ў міжнародную логіку і асобныя тэндэнцыі развіцця міжнароднай супольнасці (с. 21–22).

Так, пасля 2001 г. шматлікія заходнія краіны ўзмацнілі палітыку бяспекі, часам не на карысць дэмакратыі. Менавіта гэты шырокі падыход і разгляд «беларускага рэжыму» ў сусветным кантэксце ёсць новым і надзвычай эфектыўным, бо дэманструе дынаміку і жвавасць рэжыму, «доўгатэрміновай» ці «трывалай дыктатуры», паводле вызначэння аўтараў. У дадатак, такі падыход сведчыць, што рэжым Лукашэнкі, як трапна заўважае Шыманец, – гэта не простае паўтарэнне і адлюстраванне савецкай мадэлі, а актуалізацыя гэтай мадэлі ды прыстасаванне яе да ХХІ ст. Аўтары пішуць: *«Лукашэнкаўскі рэжым, хоць і захаваў усе помнікі Леніну, тым не менш не з’яўляецца простым паўтарэннем гісторыі [...] Рэжым удала жанглюе інтэрнэтам, мабільнымі тэлефонамі ды іншымі тэхналогіямі, якія спрыяюць цыркуляцыі інфармацыі ўнутры грамадства, пры гэтым рэгулярна арганізуе рэпрэсіі супраць палітычных, прафсаюзных дзеячаў, прадпрымальнікаў і незалежных журналістаў»* (с. 16, 229).

І тут рэжым і яго ідэолагі, не зважаючы на пэўную архаічнасць эканомікі і тэхналогіяў, апынуліся ў выйгрышы: у адрозненне ад Расіі ды Еўразвязу афіцыйны Менск не разважае старымі каланіялісцкімі катэгорыямі (сутыкненне Захаду і Ус-

ходу), улады не трактуюць Беларусь як перыферыю, а наадварот, усяляк даводзяць, што гэта цэнтр цывілізацыі, Еўропы. Рэжыму Лукашэнкі не трэба абапірацца на нацыянальную праеўрапейскую ідэалогію (ён бы і не змог скарыстацца гэтым капіталам праз сваю адданасць і звязанасць з савецкай безнацыянальнай ідэалогіяй). Таму палітыку Лукашэнкі аўтары лічаць паслядоўнаю, бо ўлічваючы геапалітычны, а таксама важны эканамічны чынік ягоная палітыка мае сэнс і логіку. Нават вядомую дыпламатычную крызу 1990-х гг. варта ўспрымаць не як простую памылку маладога і неспрактыкаванага яшчэ дыктатара, а як спрытную інструменталізацыю дыпламатычнай крызы на сваю карысць. Пазней рэжым з такім самым спрытам скарыстае з нафтавай крызы з Расіяй (с. 167–168).

Такім чынам, усе часткі эсэ ахопліваюць розныя механізмы або спружыны досыць трывалай, рэальнай дыктатуры, якая, не зважаючы на крытыку, грунтоўна інтэграваная ў грамадства і дзяржаву. Палітычныя, эканамічныя ды ідэалагічныя спружыны складаюць адзінае цэлае і функцыянуюць як зладжаны механізм, як млын, бо іншыя механізмы, у тым ліку дэмакратычныя, пакуль проста невядомыя беларусам.

З гэтай нагоды прагнозы аўтараў хутчэй песімістычныя, і ў завяршальнай частцы – «Доўгатэрміновая дыктатура» – даследнікі гэтага не хаваюць. Трывалая, ці доўгатэрміновая дыктатура функцыянуе, бо дзейнічае ўся сістэма, спрацоўваюць усе яе механізмы, бо дзяржава і рэжым Лукашэнкі не разумеюць іншай мадэлі –

дэмакратычнай, а працуюць толькі на карысць адзінай, аўтарытарнай. Дыктатура не проста вынік збегу дзіўных абставінаў, а мэтанакіраваны праект: у чым яго цяперашняя моц, у тым і заўтрашняя слабасць.

На дадатак, трываласці беларускай дыктатуры спрыяе не толькі ўнутраная сітуацыя (адсутнасць грамадзянскай супольнасці і як вынік адсутнасць палітычнай культуры дэмакратычнага кшталту), але і міжнародная кан'юнктура: эканамічная крыза і ажыятаж у пытанні бяспекі ў пэўнай ступені паніжаюць вобраз і каштоўнасць дэмакратыі, апраўдваючы шэраг паліцэйскіх захадаў. У святле пэўнага антыдэмакратызму, які вынікае з сітуацыі эканамічнай крызы і жорсткай палітыкі бяспекі, будучыня беларускай дыктатуры малюецца ў светлых колерах. Аўтары пакуль не бачаць і не прапаноўваюць ніякай іншай альтэрнатывы сучаснай дыктатуры.

Заслугоўвае ўвагі і частка пра беларускую культуру ва ўмовах аўтарытарызму. На прыкладзе культурнай сітуацыі выразна бачная агульнапалітычная тэндэнцыя цкавання людзей наогул і творчых у прыватнасці (с. 221). Гэтая тэндэнцыя ўпісваецца, як пазначалася вышэй, у жорсткую палітыку бяспекі краіны, калі шматлікія грамадзяне (перадусім апазіцыянеры) робяцца патэнцыйнымі ворагамі сістэмы. Параўнанне афіцыйнай палітыкі ў сферы культуры і мовы з палітыкаю генерала Пэтэна таксама мае сэнс (с. 226), бо, як і французскі дыктатар падчас Другой сусветнай вайны, сучасны беларускі «аналаг» прапаноўвае аднабаковае і выключна

традыцыяналісцкае бачанне культуры і мовы, скіроўваючы культурную палітыку ў бок фалькларызацыі і фетышызацыі паняткаў «раса», «народ» (французскі ў выпадку Пэтэна, «беларускі» і «савецкі» – у нашым). Пры гэтым гуманітарная веда, як ніякая іншая, перакручваецца ды ідэалагізуецца, а ў выніку цалкам вынішчаецца, так і не паспёшы вырасці з савецкай эпохі.

Зрэшты, вялікім плюсам працы ёсць не зусім тыповы для французаў дэкаланіялісцкі падыход аўтараў да перадачы беларускай спецыфікі – уласных назваў, напрыклад. Аўтары (Віржыні Шыманец добра валодае беларускаю моваю) адчуваюць моўную праблематыку Беларусі. Яны зрабілі досыць смелую спробу праігнараваць расійскацэнтрычную традыцыю азначэння беларускіх назваў у афіцыйнай французскай мове. У прадмове аўтары пазначылі, што падаюць уласныя назвы, напрыклад, прозвішча прэзідэнта Лукашэнкі, не ў расійскай транскрыпцыі (Loukachenko), а ў беларускай (Loukachenka) (с. 12). Таксама аўтары ўжываюць неакадэмічную форму прыметніка «беларускі» (**biélorussien** замест **biélorusse**).

Апошняя форма – неалагізм, створаны, як пішуць аўтары эсэ, у 1940-я гг. пад уплывам расійскай мовы (с. 12), тады як даследчыкі надаюць Беларусі ўсе правы на рускую ці русінскую спадчыну, а таму настойваюць на **biélorussien**.

Калі ўспрымаць эсэ ў выключна французскім кантэксце, то для франкамоўнага чытача гэта сапраўды найлепшыя ўводзіны ў беларускі свет, як адзначае «Le Monde diplomatique» (Biélorussie, 2007). Аўтары, няма сумневу, улічвалі неабазнанасць французскага чытача ў беларускім пытанні, таму аздобілі эсэ падрабязнымі тлумачэннямі ды біяграфічнымі заўвагамі, здымкамі ды рознага кшталту каментарамі, каб тэкст быў як мага даступнейшы. З гэтай прычыны эсэ можа падацца беларускаму чытачу і тым больш беларускаму палітолагу занадта правільным, а часам простым. Тым не менш, мяркую, свежасць погляду звонку прыносіць толькі карысць, бо такім чынам паўстаюць новыя перспектывы і не вядомыя да сюль заўвагі, вымярэнні палітычнага. Магчыма, калі сёння мы лепей зразумеем спружыны дыктатуры, заўтра будзе прасцей яе пазбавіцца.

Літаратура, якая згадваецца ў рэцэнзіі

1. Dépelteau, F., Lacassagne, A. (2003). *Le Bélarus. L'état de l'exception*. PU LAVAL.
2. Drweski, B. (2002). *Le petit parlement biélorussien. Les Biélorussiens au Parlement polonais entre 1922 et 1930*. L'Harmattan.
3. Du Castel, V. (1997). *Biélorussie, une indépendance à la dérive*. L'Harmattan.
4. Goujon, A., Symaniec, V. (1997). *Parlons biélorussien, langue et culture*. L'Harmattan.
5. Goujon, A., Symaniec, V., Lallemand, J.-C. (2001). *Chroniques sur la Biélorussie contemporaine*. L'Harmattan.
6. Grandazzi, G., Ackerman, G., Lemarchand, F. (2006). *Les silences de Tchernobyl - L'avenir contaminé*. AUTREMENT.
7. Lapatniova, A. (2001). *Biélorussie: les mises en scène du pouvoir*. L'Harmattan.
8. Lallemand, J.-C. (2006). *Biélorussie 2006. Manipulation électorale dans une dictature post-soviétique*, URL (consulted 25.01.11) http://www.ceri-sciencespo.com/publica/cahier_russie/cahier_2.pdf
9. Lallemand, J.-C., Symaniec, V. (2007). *Biélorussie, mécanique d'une dictature: Les petits matins*, Paris.
10. «Biélorussie. Mécanique d'une dictature» (2007), *Le Monde diplomatique*, juillet 2007: 24.
11. Richard, Y. (2002). *La Biélorussie, une géographie historique*. L'Harmattan.
12. Symaniec, V. (2003a). *Le théâtre en Biélorussie (fin du XIXème siècle – années 1920)*. L'Harmattan.
13. Symaniec, V. (2003b). *Mikola Piniguine. Mises en scène d'un exil*. L'Harmattan.
14. Symaniec, V. (2010). *Interview de Virginie Symaniec, Le régime biélorusse : «une verticale présidentielle et une violence systématique envers ses opposants»*, URL (consulted 25.01.11) <http://www.taurillon.org/Le-regime-bielorusse-une-verticale-presidentielle-et-une-violence>